

KRONIEK MENSENRECHTEN EN BEDRIJFSLEVEN

Januari 2025 – december 2025

Jonas ter Braak, Daan van Thiel, Paul van der Heijden & Noa van Tuijl ·

Samenvatting | In deze periodieke bijdrage signaleert en analyseert de NJCM-werkgroep Mensenrechten en Bedrijfsleven actuele juridische en beleidsmatige ontwikkelingen op nationaal, Europees en internationaal niveau. Daarbij staat de wisselwerking tussen ondernemingsactiviteiten en mensenrechtelijke verantwoordelijkheden centraal. De kroniek richt zich op nieuwe wet- en regelgeving, rechtspraak, beleidsinitiatieven en andere normstellende kaders die relevant zijn voor het bedrijfsleven en mensenrechten. Met oog op de soms relevante voorgeschiedenis van een aantal onderwerpen in de kroniek beslaat de bekeken periode eenmalig een jaar. Hierna zullen de gebruikelijke drie maanden worden gehanteerd. Vanwege de lopende wetgevingstrajecten zal een aantal onderwerpen in de kroniek een terugkerend karakter krijgen.

DOI | 10.54195/NTM.26386

© Author(s); licensed under Creative Commons Attribution 4.0

Internationaal

VN-verdrag inzake bedrijven en mensenrechten (*UN Treaty on Business and Human Rights* – Verdrag)

De onderhandelingen over een bindend VN-verdrag inzake bedrijven en mensenrechten bevinden zich in een gevorderd stadium. Ze worden gevoerd binnen de *Open-ended Intergovernmental Working Group* (IGWG) van de VN-Mensenrechtenraad.¹ Het Verdrag schept een kader dat staten verplicht om ondernemingen aansprakelijk te stellen voor mensenrechtenschendingen bij hun eigen activiteiten en in hun waardeketens.² Dit is afwijkend van de niet-bindende *UN Guiding Principles on Business and Human Rights* (UNGPs). De elfde sessie van de IGWG vond plaats van 20 tot 24 oktober 2025. De gesprekken bouwden voort op consultaties die in 2025 werden gehouden over de rechten van slachtoffers (artikel 4), toegang tot rechtsmiddelen (artikel 7) en aansprakelijkheid en jurisdictie (artikelen 8 en 9).

Tijdens deze elfde sessie betroffen de voornaamste geschilpunten de reikwijdte van het Verdrag (artikel 3), de jurisdictie van nationale rechtbanken (artikel 9) en de vorm van ondernemingsaansprakelijkheid (artikel 8). Een groep staten, waaronder Zuid-Afrika en Ecuador, is voorstander van een verplichtend kader dat ook binnenlandse ondernemingen met grensover-

- Mr. J. ter Braak is docent Europees en internationaal recht aan de Hogeschool van Amsterdam, mr. dr. D.P.L. van Thiel is Strategisch adviseur van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, prof. mr. P.F. van der Heijden is emeritus-hoogleraar internationaal arbeidsrecht aan de Universiteit Leiden en N. van Tuijl is Rijkstrainee.

1 Resolutie 26/9 van de VN-Mensenrechtenraad (14 juni 2014), *Un Doc A/HRC/RES/26/9*.

2 Naast de 'eigen' activiteiten wordt ook gekeken naar die van ketenpartners, zowel *upstream* (denk aan leveranciers) als *downstream* (zoals distributie of klanten).

schrijdende waardeketens omvat. Echter, de Europese Unie en enkele westerse staten pleitten voor een complementaire benadering, waarmee aansluiting wordt gezocht bij bestaande regionale regels waaronder de *EU Corporate Sustainability Due Diligence Directive* (CSDDD, zie ook onder voor meer info). Op dit punt verdient opmerking dat de Europese Unie blijft deelnemen aan de onderhandelingen als waarnemer zonder onderhandelingsmandaat, aangezien de EU-lidstaten nog geen gezamenlijk standpunt hebben vastgesteld. De ontwerp teksten voor het Verdrag voorzien in een verplichting voor staten om nationale wetgeving vast te stellen op het gebied van mens- en milieugerichte *due diligence* verplichtingen, inclusief mechanismen voor toegang tot rechtsmiddelen en herstel.

Het voorzitterschap van de IGWG zal in het voorjaar van 2026 een *Zero Draft Consolidated Text* voorleggen aan de VN-Mensenrechtenraad. Dit zal de basis vormen voor de volgende onderhandelingsronde. Tijdens de twaalfde sessie in oktober 2026 wordt beslist of de onderhandelingen overgaan naar een artikel-voor-artikelbespreking. In aanloop naar de twaalfde sessie van de IGWG in oktober 2026 vinden meerdere intersessionele thematische consultaties plaats vanaf februari. Relevante ontwikkelingen krijgen vanzelfsprekend aandacht in een volgende kroniek.

ICJ Advisory Opinion on the Right to Strike

Na afloop van de hoorzittingen in oktober 2025 buigt het Internationaal Gerechtshof (IGH), op verzoek van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO), zich momenteel over de adviesvraag of het recht om te staken is inbegrepen in het recht op vrijheid van vereniging, zoals beschermd door ILO Conventie 87 betreffende de vrijheid van vereniging en de bescherming van het recht zich te organiseren.³ Ook het eerder ingediende standpunt van Nederland, dat deze interpretatie bevestigt, werd tijdens de hoorzittingen openbaar gemaakt. De procedure vloeit voort uit een jarenlange controverse binnen de tripartiete ILO tussen overheden, werkgevers- en werknemers-vertegenwoordigers over de interpretatie van Conventie 87, die het recht op vrijheid van vereniging en het recht om zich te organiseren voor werknemers en werkgevers beschermt. Sinds de jaren vijftig zien de ILO-toezichtsorganen het stakingsrecht als noodzakelijk onderdeel van de vrijheid van vakvereniging. Werkgeversorganisaties betwistten dit eerst niet maar sinds 2012 wel, met het argument dat het woord stakingsrecht niet expliciet vermeld staat in Conventie 87. Bij gebrek aan consensus binnen de ILO werd de kwestie voorgelegd aan het IGH, conform artikel 37 van de ILO-Constitutie.⁴

Centraal staat de vraag of het stakingsrecht, hoewel niet expliciet vermeld, voortvloeit uit het doel en de strekking van Conventie 87. De toezichtspraktijk van de ILO heeft dat standpunt consequent ingenomen, met verwijzing naar het belang van collectieve actie voor de bescherming van werknemersbelangen.⁵ Zonder stakingsrecht verwordt 'collective bargaining' tot 'collective begging'.⁶ Tegenstanders, waaronder sommige staten en werkgeversorganisaties, betogen dat

3 IGH, Conclusion of the public hearings held from 6 to 8 October 2025, zie IGH, Press release, 8 oktober 2025, beschikbaar via <https://www.icj-cij.org/case/191>.

4 De adviesvraag werd op 10 november 2023 door de *Governing Body* van de ILO ingediend, zie ILO, Press release, 10 november 2023, beschikbaar via <https://www.ilo.org/resource/news/gb/349/ilo-governing-body-closes-key-decisions-include-endorsement-global>.

5 ILO, *Compilation of Decisions of the Committee on Freedom of Association*, 2023, par. 753-761.

6 Zie hiervoor de uitspraak van het Duitse *Bundesarbeitsgericht*, 10 juni 1980, in zaak I AZR 822/79.

deze interpretatie de verdragsbepalingen te ruim uitlegt en de nationale beleidsvrijheid ondermijnt. De verandering in standpunt van de werkgevers sinds 2012 is vermoedelijk ook toe te schrijven aan het gegeven dat het ILO Conventie 87 behoort tot de tien fundamentele verdragen van de ILO, die sinds 2010 terug te vinden zijn in de *OECD Guidelines voor multinationals*, in de *UN Guiding Principles for Business and Human Rights*, en in de *Global Compact Guidelines*. Allemaal 'soft law' waar grote bedrijven zich, anders dan verdragsstaten, aan gebonden hebben. Als dat laatste (zelfgekozen binding) het geval is, wordt 'soft law' bij de rechter nogal eens 'hard law'.⁷

Een positief advies van het IGH zou de internationale rechtsgrondslag van het stakingsrecht versterken en nationale wetgevers en rechters aanzetten tot een ruimere bescherming van collectieve actie. Het advies zou bovendien richtinggevend kunnen zijn voor regionale mensenrechteninstanties. Een restrictieve lezing door het IGH zou daarentegen het normatieve gezag van de ILO-toezichtssystemen kunnen verzwakken en staten meer speelruimte geven om stakingen te beperken.

In Nederland wordt het stakingsrecht door de Hoge Raad, bij gebreke van nationale wetgeving, sinds 1986 gekoppeld aan artikel 6 lid 4 van het Europees Sociaal Handvest, dat, in tegenstelling tot ILO Conventie 87, rechtstreekse werking in civilibus heeft, zodat vakbonden zich daarop in zaken tegen de werkgever direct kunnen beroepen. Na publicatie van het advies van het IGH (naar verwachting in 2026) zal de ILO moeten bepalen hoe zij het advies omzet in beleids- of normstellende maatregelen. Voor staten die partij zijn bij Conventie 87, waaronder Nederland, rijst de vraag hoe hun nationale regelgeving omtrent het stakingsrecht zich verhoudt tot de uitleg van het Hof en/of aanpassing nodig zal zijn.

Europees

EU Ontbossingsverordening (*Deforestation Regulation – EUDR*)

De *Regulation on Deforestation-free Products* (EUDR), die op 29 juni 2023 in werking was getreden, wordt vereenvoudigd met een uitgesteld toepassingsdatum van één jaar. Dit voorstel werd in december 2025 goedgekeurd door zowel het Europees Parlement als de Raad. Voor grote en middelgrote ondernemingen worden de verplichtingen uit de EUDR van toepassing per 30 december 2026. Voor kleine en micro-ondernemingen wordt dit van toepassing vanaf 30 juni 2027. Hierbij is afgesproken dat de Europese Commissie uiterlijk 30 april 2026 een verslag indient over de impact en administratieve lasten van de wet. De verordening beoogt te waarborgen dat alleen ontbossingsvrije goederen op en van de EU-markt worden gebracht, zowel bij productie, import als export. Het gaat daarbij om producten die worden gezien als de voornaamste veroorzakers van ontbossing, denk aan runderen, palmolie, soja, cacao, koffie, rubber en hout. De EUDR is ook van groot mensenrechtelijk belang, nu bij de beoordeling van risico's niet alleen milieugegevens worden betrokken, maar ook schendingen van mensenrechten die met ontbossing of bosdegradatie verband houden.

⁷ Rb. Den Haag 26 mei 2021, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (*Milieudefensie/ Shell*), r.o. 4.4.9-11.

De EUDR markeert mogelijk een keerpunt door bindende *due diligence*-verplichtingen op te leggen aan bedrijven die bepaalde grondstoffen en producten op de EU-markt brengen of uitvoeren. Kernverplichting onder de EUDR is dat ondernemingen alleen producten mogen verhandelen die legaal zijn geproduceerd én vrij zijn van ontbossing en bosdegradatie (artikel 3 EUDR). Zij dienen hiertoe geografische informatie over de herkomst van de producten te verzamelen, te analyseren en voorafgaand aan markttoelating een zorgvuldigheidsverklaring in te dienen bij de bevoegde autoriteiten (artikel 4-9 EUDR).

Vanuit het bedrijfsleven is deze verordening veelvuldig bekritiseerd. Er wordt onder andere gesteld dat die *'too burdensome'* is, oneerlijk/ slecht voor de Europese concurrentiepositie en bovendien zijn doel voorbijsticht. De Europese Commissie is, in het licht van het Draghi rapport,⁸ gevoelig voor kritiek vanuit de bedrijfshoek en heeft om die reden in april 2025 verschillende vereenvoudigingen ingevoerd om de administratieve lasten van de richtlijn te verminderen. Zo mogen bedrijven bestaande zorgvuldigheidsverklaringen hergebruiken bij herimport van goederen, kunnen gemachtigde vertegenwoordigers verklaringen indienen namens bedrijvengroepen en mogen verklaringen jaarlijks in plaats van per zending worden ingediend. Voor kleine en micro-ondernemingen zal er een versimpelde onderzoeksverplichting naar de herkomst van producten en grondstoffen gaan gelden. Als gezegd zijn deze aanpassingen goedgekeurd eind 2025.

Eerder was het landgebonden risicobeoordelingssysteem, dat de Europese Commissie op 23 mei 2025 publiceerde, onderwerp van discussie. In deze benchmark-lijst worden landen ingedeeld met een 'laag', 'standaard' of 'hoog' risico (artikel 29 EUDR). Deze indeling bepaalt de reikwijdte van de zorgplicht van bedrijven en de intensiteit van het toezicht. De kritiek van het Europees Parlement op drie risiconiveaus richt zich met name op een gebrek aan transparantie en ineffectiviteit. De Commissie heeft niet duidelijk gemaakt hoe de risico-indicatoren zijn gewogen. Daarnaast zou de classificatie gebaseerd moeten zijn op actuele gegevens en regelmatig moeten worden bijgewerkt, maar de huidige data zijn verouderd. Ook zijn belangrijke ontbossingshaarden, zoals in Brazilië en Indonesië, als 'standaard' ingedeeld, terwijl alleen gesanctioneerde landen (Belarus, Rusland, Myanmar, Noord-Korea) als hoog risico gelden. Politieke factoren lijken de beoordeling te beïnvloeden. Tenslotte bestaat er ook nog de twijfel of drie risicocategorieën wel voldoende zijn om de verschillende risico's, vooral binnen grote landen, te dekken. Binnen landen kunnen aanzienlijke regionale verschillen bestaan, maar de classificatie behandelt landen als geheel.

In Nederland zijn de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) en de Douane verantwoordelijk voor de uitvoering. De NVWA voert inspecties uit bij handelaars, importerende, producerende en exporterende bedrijven die onder de EUDR vallen. De Douane zal controles bij de import en export (artikel 26 EUDR) uitvoeren. Ze controleren bijvoorbeeld of goederen vergezeld gaan van bovengenoemde zorgvuldigheidsverklaring.

8 Op 9 september 2024 bood Mario Draghi het adviesrapport genaamd *'The future of European competitiveness'* aan Europese Commissie aan. Inconsistente en restrictieve (duurzaamheids)regelgeving worden hierin aangemerkt als belemmeringen voor het concurrentievermogen en innovatie, beschikbaar via https://commission.europa.eu/topics/competitiveness/draghi-report_en.

EU-Omnibus

In februari 2025 presenteerde de Europese Commissie het zogenoemde Omnibus I-pakket, gericht op herziening en stroomlijning van recent vastgestelde EU-duurzaamheidswetgeving. Het pakket ziet onder meer op de *Corporate Sustainability Reporting Directive* (CSRD) en de *Corporate Sustainability Due Diligence Directive* (CSDDD), twee instrumenten die beogen ondernemingen te verplichten tot transparantie en zorgvuldigheid ten aanzien van mensenrechten en milieu in mondiale waardeketens. Het Omnibus I-pakket kent een tweesporige opzet. Enerzijds is er een procedureel voorstel voorgesteld en aangenomen dat de toepassing van bepaalde rapportage- en zorgvuldigheidsverplichtingen tijdelijk uitstelt. Anderzijds wordt onderhandeld over inhoudelijke wijzigingen die betrekking hebben op de reikwijdte en normatieve invulling van de CSRD en de CSDDD. Deze onderhandelingen bevinden zich begin 2026 in een afrondende fase en worden gekenmerkt door aanzienlijke institutionele verdeeldheid. Op 9 december 2025 werd een voorlopig politiek akkoord bereikt tussen de Raad, het Europees Parlement en de Europese Commissie over dit voorstel. Na juridische controles en vertalingen volgt naar verwachting begin 2026 de definitieve goedkeuring.

Deze ontwikkelingen zijn relevant, omdat de CSDDD een expliciete koppeling legt tussen de (juridische) verantwoordelijkheid van ondernemingen en de bescherming van internationaal erkende mensenrechten. Wijzigingen in toepassingsdrempels, *due diligence*-standaarden en aansprakelijkheidsmechanismen hebben directe juridische gevolgen voor de rechtspositie van bedrijven en derde-belanghebbenden binnen waardeketens.

Het vastgestelde 'stop-the-clock'-voorstel voorziet in uitstel van de toepassing van de CSRD en een verschuiving van de eerste implementatiefase van de CSDDD. Voor de CSRD betekent dit dat de rapportageverplichtingen voor bedrijven over de boekjaren 2025 en 2026 met twee jaar wordt uitgesteld. De termijn voor omzetting van de CSDDD in nationale wetgeving is daarnaast uitgesteld met een jaar tot juli 2028 en ondernemingen dienen pas vanaf juli 2029 aan de regels te voldoen. Hoewel dit uitstel de implementatiedruk voor ondernemingen vermindert, roept het vragen op over de normatieve werking van de richtlijnen in de overgangsperiode. Vanuit mensenrechtelijk perspectief betekent het uitstel dat de beoogde preventieve en beschermende werking van de CSRD en CSDDD tijdelijk beperkt blijven. Voor Nederland betekent dit daarnaast dat de implementatie van de nationale regelingen (zoals de Wet internationaal verantwoord ondernemen, WIVO) opnieuw afgestemd moet worden op de gewijzigde EU-verplichtingen, met mogelijke aanpassingen in tijdslijnen en concrete wettelijke eisen.

De inhoudelijke Omnibus-voorstellen richten zich in belangrijke mate op het verhogen van toepassingsdrempels. Daarmee zou een aanzienlijk deel van de ondernemingen die onder de oorspronkelijke richtlijnen vielen, buiten het bereik van de CSRD en de CSDDD komen te vallen. Voor wat betreft de CSRD betekent dit dat enkel nog ondernemingen met meer dan duizend werknemers én een netto-omzet van meer dan € 450 miljoen binnen de reikwijdte vallen. Kleinere bedrijven die onder het oorspronkelijke regime vielen, worden daarmee grotendeels uitgezonderd.

Voor wat betreft de CSDDD is de reikwijdte nog verder uitgehold. Alleen ondernemingen binnen de EU met minstens € 1.5 miljard omzet (voorheen € 450 miljoen) en meer dan 5.000 werknemers (voorheen duizend) vallen onder de CSDDD. Voor ondernemingen van buiten de EU geldt alleen het omzetcriterium van € 1.5 miljard (voorheen € 450 miljoen). Daarnaast is de ketenbenadering van de CSDDD ook afgezwakt. Hoewel bedrijven zich nog steeds conform de *UN Guiding Principles on Business and Human Rights* (UNGPs) en richtlijnen van de *Organisation*

for Economic Co-operation and Development (OESO-richtlijnen) dienen te richten op de onderdelen in hun keten met de grootste risico's ten aanzien van mensen- en milieurechten, hoeven zij niet langer de gehele keten tot in detail in kaart te brengen. Een verkenning op basis van beschikbare informatie is voldoende. Wat deze verplichting tot 'een verkenning' precies inhoudt is nog onduidelijk. Op basis van deze informatie dient een onderneming een inschatting te maken waar de kans op en ernst van negatieve effecten het grootst is. Een bedrijf moet hier vervolgens wel diepgaand onderzoek naar verrichten. Als op meerdere plekken in de keten het risico tot negatieve effecten ten aanzien van mensenrechtenschendingen even hoog wordt ingeschat, mogen zij zich eerst richten op risico's bij hun directe zakenpartners.

Deze beperking raakt in het bijzonder de ketenbenadering van de CSDDD, die juist beoogt risico's te adresseren waar deze zich feitelijk voordoen, ongeacht de plek in de keten of de omvang van de onderneming. De voorgestelde handhaving van een risico- en op ernst gebaseerde *due diligence*-benadering sluit aan bij internationale normen zoals de UNGPs en de OESO-richtlijnen. Tegelijkertijd beperken aanvullende drempels voor informatieverzoeken aan zakenpartners de praktische doorwerking van deze benadering, wat de mogelijkheid tot effectieve risico-identificatie en -mitigatie kan ondergraven.

Een ander aandachtspunt betreft de herformulering van verplichtingen rondom klimaattransitieplannen. Door het accent te verleggen naar een open norm van redelijke inspanningen, ontstaat ruimte voor uiteenlopende interpretaties en nationale implementatieverschillen. Dit kan afbreuk doen aan de rechtszekerheid en aan de afdwingbaarheid van klimaatgerelateerde verplichtingen.

Het loslaten van een geharmoniseerd civielrechtelijk aansprakelijkheidsregime onder de CSDDD versterkt deze fragmentatie (in het oorspronkelijke voorstel konden slachtoffers ondernemingen via de civiele rechter aansprakelijk stellen). Slachtoffers van mensenrechtenschendingen blijven daardoor aangewezen op nationale bestuursrechtelijke handhaving door nationale toezichthouders (in Nederland wordt dit de Autoriteit Financiële Markten, AFM), wat leidt tot uiteenlopende niveaus van rechtsbescherming binnen de Europese Unie.

Het Omnibus I-pakket markeert een volgend hoofdstuk in de ontwikkeling van het Europese en nationale kader voor maatschappelijk verantwoord ondernemen. De recente aanpassingen brengen het risico met zich dat de CSDDD en de CSRD worden uitgehold, met name voor personen en gemeenschappen die afhankelijk zijn van effectieve zorgvuldigheidsverplichtingen in internationale waardeketens. Vooruitkijkend is van belang dat de nationale wetgevers oog houden voor (beleids)coherentie binnen de Unie, maar ook met internationale mensenrechten-normen en sociale rechten. Een uniforme en rechtszekere toepassing van duurzaamheidsnormen blijft essentieel, zowel voor de bescherming van mensenrechten wereldwijd, alsmede de regeldruk en -toepassing voor ondernemingen.

EU-Dwangarbeidsverordening (Forced Labour Regulation – FLR)

Met de inwerkingtreding van de Verordening inzake een verbod op met dwangarbeid vervaardigde producten op de interne markt (*EU Forced Labour Regulation*, hierna: FLR) op 13 december 2024, heeft de Europese Unie een belangrijke stap gezet in de bestrijding van moderne slavernij en dwangarbeid. De FLR verbiedt het in de handel brengen, aanbieden of uitvoeren van producten die geheel of gedeeltelijk zijn vervaardigd met behulp van dwangarbeid. Dit verbod geldt

ongeacht de plaats van productie, binnen of buiten de EU. De FLR wordt afdwingbaar 14 december 2027, drie jaar na de formele inwerkingtreding. Vanaf die datum kunnen producten die (gedeeltelijk) zijn vervaardigd met gebruik van dwangarbeid daadwerkelijk van de interne markt worden geweerd.⁹

De FLR staat niet op zichzelf, maar vormt een aanvulling op de voorgestelde CSDDD. Terwijl de CSDDD zich richt op de zorgplicht van zeer grote ondernemingen, heeft de FLR een bredere werkingssfeer en is zij van toepassing op alle ondernemingen, ongeacht omvang of sector. Hiermee wordt beoogd dwangarbeid effectiever uit wereldwijde waardeketens te weren, ook waar de reikwijdte van de CSDDD ontoereikend zou zijn.

Ter ondersteuning van bedrijven publiceert de Europese Commissie uiterlijk 14 juni 2026 richtsnoeren en een database met risicogebieden en risicoproducten. Deze databank moet bevoegde autoriteiten helpen bij risicogestuurd toezicht. Bij vermoedens van dwangarbeid buiten de EU is de Commissie verantwoordelijk voor onderzoek; binnen de EU ligt die taak bij de nationale autoriteiten. Vastgestelde schendingen kunnen leiden tot een verbod, terugroeping of verwijdering van het betrokken product. Besluiten van nationale autoriteiten hebben op grond van wederzijdse erkenning (artikel 114 VWEU) werking in alle lidstaten.

Hoewel de FLR als een belangrijke stap kan worden gezien, rijzen er niettemin zorgen over de implicaties voor mensenrechten. Zo vereist de FLR niet dat bedrijven herstelmaatregelen nemen voor slachtoffers voordat een importverbod wordt opgeheven. Daarmee wijkt zij af van de UNGPs *Principle 22*, die herstel juist als essentieel beschouwt. *Anti-Slavery International* en *het European Center for Constitutional and Human Rights* (ECCHR) benadrukt dat het ontbreken van verplichte herstelmaatregelen het risico met zich meebrengt dat bedrijven zich eenvoudigweg terugtrekken uit risicovolle regio's zonder verantwoordelijkheid te nemen voor de geleden schade.¹⁰ Het expliciet koppelen van herstel aan het opheffen van verboden wordt pas bij de herziening van de verordening in 2029 overwogen. Daarnaast zal de effectiviteit van de FLR mede afhankelijk zijn van een tijdige implementatie van de CSDDD. Met oog op de afzwakking van de CSDDD, ontstaat mogelijk (rechts)onzekerheid over wat van bedrijven wordt verwacht bij het voorkomen van dwangarbeid in hun ketens. Daarnaast vereist effectieve handhaving van de FLR een substantiële versterking van de capaciteit, zowel bij de Europese Commissie als bij de bevoegde handhavingsautoriteiten van de lidstaten. Ontbreekt het aan voldoende middelen en structurele coördinatie, dan bestaat het risico dat de verordening in de praktijk slechts beperkte werking zal hebben.¹¹

9 Conform artikel 36 VWEU, in samenhang met douaneregelgeving zoals Verordening (EU) 2019/1020).

10 V. McCullagh, B. Vanpeperstraete en C. Bailey, 'Understanding the EU Forced Labour Regulation: Assessment and Recommendations', European Center for Constitutional and Human Rights (ECCHR), 2025, beschikbaar via <https://www.ecchr.eu/en/publication/understanding-the-eu-forced-labour-regulation/>.

11 H. de Rengervé, 'EU Adopts New Regulation to Curtail Forced Labor', Human Rights Watch, 19 november 2024, beschikbaar via <https://www.hrw.org/news/2024/11/19/eu-adopts-new-regulation-curtail-forced-labor>.

European Model Clauses

De *European Working Group for Responsible and Sustainable Supply Chains* (de Werkgroep), een expertgroep uit het *Responsible Contracting Project* (RCP),¹² werken momenteel aan de *European Model Clauses* (EMCs) voor duurzaam en verantwoord contracteren in toeleveringsketens. Met de consultatie afgerond in 2025 wordt de eerste officiële versie verwacht in 2026. In juli 2024 publiceerde de werkgroep een *Zero Draft* van de EMCs.¹³ Deze modelbepalingen zijn bedoeld om bedrijven te ondersteunen bij het naleven van de CSDDD en andere ketenwetgeving zoals de Duitse *Supply Chain Act*, de Franse *Corporate Duty of Vigilance law* en de Noorse *Transparency Act*. De EMCs zijn geïnspireerd op de Amerikaanse *Model Contract Clauses* van de *American Bar Association*, maar zijn aangepast aan het Europese rechtskader. Het doel is om contractuele *due diligence* te verbeteren, met oog voor mensenrechten en milieunormen (ofwel *human rights and environmental due diligence*, hierna: HREDD). Dit gebeurt onder meer door middel van substantiële mensenrechtenverplichtingen voor zowel kopers als leveranciers op te nemen in contracten.

De juridische grondslag van de EMCs rust op drie pijlers: de CSDDD, de UNGP's en de *OECD Guidelines for Responsible Business Conduct* (2023). In het bijzonder bepaalt artikel 18 van de CSDDD dat modelcontractbepalingen een nuttig instrument kunnen vormen bij het nakomen van de richtlijnverplichtingen.¹⁴ De EMCs geven hieraan praktische invulling, met name aan artikelen 10 en 11, die bepalen dat bedrijven passende contractuele bepalingen moeten opnemen in hun relaties met ketenpartners, mits deze eerlijk, redelijk en niet-discriminerend zijn. Concreet doen de EMCs dit door uit te gaan van een gezamenlijke verantwoordelijkheid van koper en leverancier bij het uitvoeren van HREDD. Ten tweede, door remediatie te verkiezen boven de beëindiging van contracten. Ten derde door gerichte ondersteuning (vooral bij mkb-partijen) bij de uitvoering van HREDD. Ten vierde, door informatie-uitwisseling en toegang tot klachtenmechanismen contractueel vast te leggen.

De EMCs markeren een belangrijke verschuiving in het contractuele *due diligence*-denken. In tegenstelling tot traditionele clausules, die vaak slechts steunen op garanties en eenzijdige beëindigingsrechten, gaan de EMCs uit van een gedeelde verantwoordelijkheid voor de uitvoering van HREDD. Tegelijk onderkent de Werkgroep dat deze modelbepalingen geen vervanging (mogen) zijn voor een integraal *due diligence*-beleid, maar wel een essentieel hulpmiddel. De EMCs zijn daarmee een beweging weg van risico-afwenteling, en richting gezamenlijke verantwoordelijkheid voor mensenrechten en milieu in bedrijfsrelaties.

12 Het RCP, opgericht in 2022, is een non-profit initiatief dat is ondergebracht bij de Rutgers *Law School*. Het RCP maakt *open-access* instrumenten zoals modelcontractclausules en gedragscodes voor bedrijven ten behoeve van HREDD.

13 European Working Group for Responsible and Sustainable Supply Chains, *Introduction to the Zero Draft for Consultation: The European Model Clauses (EMCs) for Responsible and Sustainable Supply Chains*, juli 2024, beschikbaar via https://www.responsiblecontracting.org/_files/ugd/fcee10_ab31cbc7b9eb4572a7f9321bc4d5a208.pdf

14 De eerder besproken CSDDD verplicht bepaalde grote ondernemingen tot het uitvoeren van *due diligence* op het gebied van mensenrechten en milieubescherming. Het doel is om mensenrechtenschendingen en milieuschade in de toeleveringsketen te identificeren, te adresseren en te voorkomen.

*Nationaal***Wet toelating terbeschikkingstelling van arbeidskrachten**

De Wet Toelating terbeschikkingstelling van arbeidskrachten (WTTA) heeft als doel om via een vergunningstelsel misstanden en mensenrechtenschendingen in de uitzendsector te voorkomen. Het wetsvoorstel werd eind 2025 goedgekeurd door de Eerste Kamer en inwerkingtreding van de wet is gepland per 1 januari 2027. De toelatingsplicht treedt in werking op 1 januari 2028, vanaf welke datum het in Nederland verboden is om arbeidskrachten ter beschikking te stellen zonder de vereiste goedkeuring.

Deze nationale wet voorziet aldus in de invoering van een toelatingsstelsel voor bedrijven die arbeidskrachten ter beschikking stellen, zoals uitzendbureaus en andere personeelsuitleners,¹⁵ en heeft als doel de positie van arbeidskrachten, in het bijzonder arbeidsmigranten, te versterken en oneerlijke concurrentie binnen de uitzendsector tegen te gaan.¹⁶ De Nederlandse Autoriteit Uitleenmarkt (NAU) wordt de centrale uitvoerder van het nieuwe toelatingsstelsel. Zij beoordeelt de aanvragen voor toelating, beslist over vergunningverlening en publiceert een openbaar register van toegelaten uitleners.

Het toelatingsstelsel wordt geïntegreerd in de bestaande Wet allocatie arbeidskrachten door intermediairs (Waadi). Tot de voorwaarden voor toelating behoren onder meer het overleggen van een geldige Verklaring Omtrent het Gedrag (VOG), het storten van een waarborgsom van € 100.000 en het aantoonbaar voldoen aan een vastgesteld normenkader, waarin onder andere eisen zijn opgenomen op het gebied van administratie, arbeidsvoorwaarden en naleving van regelgeving. Daarnaast rust op inleners de verplichting om te verifiëren of een uitlener is toegelaten; het is op grond van artikel 7 WTTA verboden arbeidskrachten in te lenen van niet-toegelaten aanbieders. De Nederlandse Arbeidsinspectie houdt krachtens artikel 9 WTTA toezicht op de naleving van de wet en is bevoegd om bij overtredingen bestuurlijke boetes op te leggen.

Dagvaarding Milieudefensie/ING

Milieudefensie heeft in april 2024 een klimaatzaak aangespannen tegen ING, op basis van onrechtmatige daad vanwege vermeende schending van de zorgplicht om klimaatverandering tegen te gaan. Juridisch interessant zijn onder meer de toepassing van het *Shell*-arrest op de financiële sector, de rol van duurzaamheids-verplichtingen in civiele aansprakelijkheid en de vraag in hoeverre banken verantwoordelijk kunnen worden gehouden voor emissies in hun financieringsportefeuille. Zeker gelet op de rol van niet-statelijke actoren zoals ING in de bescherming van mensenrechten op basis van hun *Corporate Responsibility to Respect*.¹⁷

Kortgezegd eist Milieudefensie van ING dat zij haar totale emissies in 2030 halveert en in de daaropvolgende jaren blijft verminderen conform nieuwe wetenschappelijk inzichten. Daarnaast dient ING emissies in acht vervuilende sectoren te reduceren volgens het *Net Zero Emissions by 2050 Scenario* van het Internationaal Energieagentschap. Ook moet ING de financiering van

15 *Kamerstukken II 2023/24, 36446, nr. 2.*

16 *Memorie van Toelichting, Kamerstukken II 2023/24, 36446, nr. 3.*

17 *UN Guiding Principles on Business and Human Rights, Principles 11-13 (2012).*

nieuwe olie- en gasprojecten staken en van grote gefinancierde ondernemingen een deugdelijk klimaatplan eisen.¹⁸ Belangrijk in deze is de onderbouwing van deze genoemde eisen. Zo stelt Milieudefensie dat niet-statelijke actoren een rol hebben te vervullen in het tegengaan van klimaatverandering. Voor banken reserveert zij een sleutelrol in de transitie naar een duurzame economie. Deze rol is tweeledig: allereerst strekt deze tot het uitsluiten van de financiering van bepaalde broeikasgasintensieve economische activiteiten. Daarnaast strekt deze tot financiering van meer duurzame projecten.¹⁹ Naast die sleutelrol benadrukt Milieudefensie de afwezigheid van absolute reductiedoelstellingen van ING, die een *fair share* zouden weerspiegelen voor een *Global North*-bank. Voor de grondslag voor gevaarzettend handelen wijst Milieudefensie naar de op ING toepasselijke zorgvuldigheidsnorm uit het *Shell*-arrest. Hier wees het Hof op (1) de ernst van de dreiging, (2) de bijdrage aan het ontstaan van de dreiging en (3) de capaciteit om bij te dragen aan het bestrijden van de dreiging.²⁰ Het laatste punt betreft een 'poortwachters-element', waarbij de mogelijkheid om bij te dragen aan de oplossing centraal staat, ongeacht de mate van veroorzaking.

Deze dagvaarding illustreert een verschuiving in focus van belangenorganisaties naar *systemic enablers* bij het aanpakken van de onderliggende oorzaken van klimaatverandering. Waar eerder de rol van staten ter discussie stond (*F35*, *Urgenda*, *Neubacher*, *KlimaSeniorinnen*) keert *public interest litigation* (bij monde van Milieudefensie) naar private actoren zoals Shell en nu dus ING. De komende zaak tegen ING zal een belangrijke testcase zijn voor klimaatrechtzaken tegen financiële instellingen.

Implementatiewet anti-SLAPP-richtlijn

Op 24 juni 2024 heeft de Europese Unie de Anti-SLAPP Richtlijn aangenomen, gericht op de bescherming van journalisten, mensenrechtenorganisaties en andere deelnemers aan het publieke debat tegen strategische rechtszaken tegen publieke deelname (SLAPPs). Deze rechtszaken worden vaak door bedrijven ingesteld of gefinancierd en zijn vaak bedoeld om de vrijheid van meningsuiting en publieke participatie te beperken. Nederland heeft deze richtlijn vertaald naar nationale wetgeving via het Wetsvoorstel implementatie Anti-SLAPP Richtlijn en moet worden geïmplementeerd vóór 7 mei 2026.

De richtlijn en de bijbehorende implementatiewet bouwen voort op fundamentele rechten, zoals artikel 10 van het EVRM, en sluiten aan bij internationale normen, waaronder de OESO-richtlijnen. Kerninstrumenten zijn de *early dismissal*-procedure, de omkering van de bewijslast en mogelijkheden voor kostenverhaal. Het belang van de richtlijn laat zich al illustreren in de zaak *Greenpeace International vs. Energy Transfer* (2025). Greenpeace werd in de VS aangeklaagd voor vermeende betrokkenheid bij protesten tegen de *Dakota Access Pipeline*, met een geëiste schadevergoeding van meer dan \$ 660 miljoen. De organisatie beriep zich op de EU Anti-SLAPP Richtlijn in Nederland om schadevergoeding en proceskosten terug te vorderen. Zonder de Anti-SLAPP-richtlijn zou een Nederlandse rechter geen bevoegdheid hebben om deze schadeclaims

18 Dagvaarding Milieudefensie tegen ING, 28 maart 2025, p. 312 e.v.

19 Dagvaarding Milieudefensie tegen ING, 28 maart 2025, p. 160-161.

20 Gerechtshof Den Haag 12 november 2024, ECLI:NL:GHDHA:2024:2099.

tegen Amerikaanse bedrijven te beoordelen.²¹ Tegelijkertijd wijst de literatuur op uitdagingen: De nationale uitvoering kan verschillen door uiteenlopende interpretaties van begrippen zoals ‘kennelijk ongegronde vorderingen’, aangezien dit begrip niet is gedefinieerd in de richtlijn. Dit kan leiden tot inconsistenties in de bescherming van journalisten en ‘NGO’s in grensoverschrijdende situaties.²²

Overzicht relevant publicaties Nationaal Contactpunt OESO-richtlijnen²³

Indigenous Federations uit Peru/Pluspetrol

Op 3 september 2025 publiceerde het Nederlandse Nationaal Contactpunt (NCP) onder de OESO-Richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen (OESO-Richtlijnen) zijn eindverklaring in de zaak tegen energiebedrijf Pluspetrol. In deze instantie dienden vier Peruaanse inheemse federaties op 9 maart 2020 een klacht in tegen het bedrijf. De klacht zag op tekortkomingen in het milieu- en mensenrechten *due diligence*-proces, de gebrekkige openbaarmaking van informatie, fiscale praktijken en de gebrekkige stakeholder-dialoog.

Het NCP oordeelde dat Pluspetrol op meerdere punten niet conform de OESO-Richtlijnen heeft gehandeld, specifiek met het oog op transparantie, milieusanering en het betrekken van inheemse gemeenschappen. Het NCP stelt vast dat ontoereikende *due diligence*-procedures rond milieu-impact en stakeholderconsultatie leiden tot schendingen van fundamentele rechten, waaronder het recht op een schoon, gezond en duurzaam milieu, het recht op informatie en het recht op vrije, voorafgaande en geïnformeerde toestemming zoals erkend in ILO-Verdrag nr. 169 en het VN-Verdrag inzake de Rechten van Inheemse Volkeren. Het NCP benadrukte dat Pluspetrol weigerde deel te nemen aan een bemiddelingstraject en slechts beperkt medewerking verleende, terwijl de OESO-procedures nou juist bedoeld zijn om samenwerking en dialoog bevorderen. Door expliciet te verwijzen naar gebreken in transparantie en betrokkenheid van inheemse gemeenschappen, bevestigt het NCP dat ondernemingen onder de OESO-Richtlijnen niet enkel verplicht zijn negatieve impact te vermijden, maar ook een positieve herstelverantwoordelijkheid dragen voor reeds veroorzaakte schade.

Het NCP deed aanbevelingen om de transparantie te verbeteren, de bedrijfsvoering in lijn te brengen met internationale standaarden, en herstelmaatregelen te treffen voor eerder veroorzaakte schade. Een follow-up van de uitvoering van deze aanbevelingen staat gepland voor september 2026.

21 B. van Houtert, ‘The Anti-SLAPP Directive in the context of EU and Dutch private international law: Improvements and (remaining) challenges to protect SLAPP targets’, *NIPR*2024/4, p. 670.

22 Van Houtert 2024 (*supra* noot 23), p. 657.

23 Het NCP is een onafhankelijk orgaan van het ministerie van Buitenlandse Zaken dat klachten behandelt over mogelijke schendingen van de OESO-Richtlijnen, bijvoorbeeld op het gebied van mensenrechten of milieu. Partijen kunnen er terecht wanneer een bedrijf de richtlijnen mogelijk niet naleeft. Hun aanbevelingen zijn niet bindend.

Follow-up van de Eindverklaring FNV/Just Eat Takeaway.com

Op 23 juli 2025 publiceerde het NCP een *follow-up* naar aanleiding van een melding van FNV tegen *Just Eat Takeaway.com*. De melding betrof een vermeende schending van de OESO-richtlijnen via de Israëlische dochteronderneming 10bis. Volgens FNV voldeed de vakbond Histadrut aan de wettelijke eisen om 10bis-werknemers te vertegenwoordigen, maar weigerde het bedrijf overleg tussen de partijen. Daarnaast zou het management vakbondsactiviteiten hebben belemmerd.

Op 22 juli 2021 oordeelde het NCP dat de melding nader onderzoek verdiende en bood het een dialoog aan tussen FNV en *Just Eat Takeaway.com*. FNV ging akkoord, maar *Just Eat Takeaway.com* weigerde. In de eindverklaring van 22 maart 2023 concludeerde het NCP dat *Just Eat Takeaway.com* niet in lijn handelde met de OESO-richtlijnen en had moeten overleggen met de Israëlische vakbond Histadrut. Het NCP adviseerde het bedrijf een sociale dialoog op te starten, werknemers te informeren over vakbondsrechten en overleg te voeren met FNV over zijn *due diligence*-verantwoordelijkheden.

Na publicatie van de verklaring liet *Just Eat Takeaway.com* in de media weten de aanbevelingen niet te zullen opvolgen. Hoewel daarop overleg met de overheid volgde, blijkt uit recente opvolging dat meerdere aanbevelingen nog steeds niet zijn uitgevoerd: overleg met de FNV en de Israëlische vakbond ontbreekt. Het bedrijf stelt wel verbeteringen te hebben doorgevoerd, maar deze zijn door het NCP niet geverifieerd.